

Samenvatting proefschrift Tessa Overmars-Marx

Perspectieven op sociale inclusie in de buurt van mensen met een verstandelijke beperking

Inleiding

In de afgelopen decennia zijn in de verstandelijk gehandicaptenzorg bewoners op grote schaal verhuisd van de grote instituten naar kleinschalige woonvormen in de samenleving (Overmars-Marx, 2011). Deze ontwikkeling is gebaseerd op het idee dat mensen met een verstandelijke beperking kunnen bijdragen aan de samenleving en dat het wonen in de samenleving een positief effect heeft op hun kwaliteit van leven (Wolfensberger, 1983). Echter, uit onderzoek blijkt dat mensen met een verstandelijke beperking wel fysiek aanwezig zijn in de buurt, maar dat zij hier nog weinig van profiteren (Verdonschot, De Witte, Reichrath, Buntinx, & Curfs, 2009; Cummins & Lau, 2003; Pretty, Rapley, & Bramston, 2002). Het louter plaatsen van mensen in de samenleving betekent dus niet automatisch dat zij er ook in worden opgenomen. Dit laat zien dat het van belang is om sociale inclusie in kaart te brengen zowel vanuit het perspectief van mensen zelf als vanuit het perspectief van hun omgeving. Tot nu toe heeft onderzoek zich nog weinig gericht op de verschillende betrokkenen die een rol spelen bij sociale inclusie in de buurt.

Dit onderzoek richtte zich op deze ecologische benadering: sociale inclusie wordt beschouwd als de uitkomst van de interactie tussen het individu en de omgeving waarin hij of zij zich bevindt (Scheidt & Norris-Baker, 2003; Cobigo, Ouellette-Kuntz, Lysaght, & Martin, 2012). Doel van het onderzoek was om inzicht te krijgen in de sociale en fysieke aspecten die een rol spelen bij sociale inclusie van mensen met een verstandelijke beperking in buurten vanuit het perspectief van de mensen zelf, hun buurtgenoten en de betrokken begeleiders.

Samenvatting van de resultaten

Belangrijkste resultaat uit ons onderzoek is dat iedere groep deelnemers zijn eigen unieke perceptie heeft van de sociale en fysieke aspecten in de buurt die belangrijk zijn voor sociale inclusie. Onze studie was een eerste poging om het ecologische model toe te passen op sociale inclusie in de buurt en deze perspectieven in samenhang met elkaar te beschrijven. Alle dataverzameling heeft plaatsgevonden binnen drie buurten. In de eerste plaats heeft het onderzoek zich gericht op de mensen met een verstandelijke beperking zelf. Middels een photovoice studie is hun stem gehoord (Wang & Burris, 1994, 1997); 18 mensen met een verstandelijke beperking woonachtig in drie buurten hebben foto's genomen van aspecten in de buurt die voor hen belangrijk waren in positieve of negatieve zin. We bespraken deze foto's in interviews met hen. Vervolgens heeft er onderzoek plaatsgevonden onder buurtgenoten. Er zijn 26 semigestructureerde interviews met 29 burens gehouden in twee van de betrokken buurten. Tot slot zijn de begeleiders van de negen betrokken woonvormen in de drie buurten bevraagd middels groepsinterviews, waar gemiddeld acht begeleiders aan deelnamen. We maakten gebruik van een topiclijst om de groepsdiscussies te stimuleren.

De bevindingen geven zicht op de aspecten die in de buurt bijdragen aan sociale inclusie, maar ook op de factoren die juist belemmerend werken vanuit drie perspectieven. De komst van mensen met een verstandelijke beperking in de samenleving betekent dat zij onderdeel zijn van de plekken waar burens elkaar tegenkomen. Uit ons onderzoek blijkt het belang van (h)erkenning op straat, zowel voor mensen met een verstandelijke beperking als voor buurtgenoten. Beide groepen hechten veel waarde aan een groet en een praatje. Het geeft mensen het gevoel erbij te horen en burens benoemen dat zij het vreemd vinden als mensen niet groeten. Burens maken hierbij geen onderscheid tussen mensen met of zonder een beperking. Dat zij geen onderscheid maken, betekent echter niet dat zij automatisch contact maken met mensen uit de woonvormen. Zij ervaren hierbij ook belemmeringen, bijvoorbeeld omdat de bewoners van de woonvormen vaak voorbijlopen in groepen. Daardoor maak je minder makkelijk contact. Het elkaar

ontmoeten en (h)erkennen op straat ervaren ze op zichzelf al als heel waardevol en het biedt mogelijkheden voor het ontstaan van verschillende vormen van sociaal contact tussen buren met en zonder een beperking. Voor mensen met een verstandelijke beperking is de buurt een nieuwe relationele ruimte waar contacten met buurtgenoten ontstaan of zich verdiepen (Meininger, 2013).

Om ontmoetingen tussen mensen met een verstandelijke beperking en de verschillende actoren in de buurt te bevorderen is het van belang inzicht te krijgen in de factoren die bijdragen aan (h)erkenning op straat:

1. Uit ons onderzoek blijkt dat mensen met een verstandelijke beperking die nog wonen in de buurt waar zij zijn geboren en getogen, zich erg thuis voelen in hun woonomgeving. Zij komen met regelmaat bekenden tegen en zij voelen zich er vertrouwd.
2. Naast de contacten op straat, spelen contacten met lokale ondernemers een belangrijke rol. Mensen met een verstandelijke beperking geven aan dat zij het contact met onder andere winkelmedewerkers en obers in restaurants als waardevol ervaren. Omdat ze deze medewerkers kennen, hebben de mensen met een beperking meer de mogelijkheid om zelfstandig een boodschap te doen of uit eten te gaan.
3. Het deelnemen aan activiteiten in de buurt draagt bij aan sociale contacten in de buurt. Mensen met een beperking benoemen bijvoorbeeld een prettig contact met de fitnesscoach of het groeten van hun buren na een buurtbarbecue.
4. Ook vervullen mensen met een beperking in sommige gevallen sociale rollen. Dit betreft betaalde arbeid maar ook het incidenteel helpen in een café.
5. Een open houding van begeleiders en het openstellen van de woonvorm is een manier om (h)erkenning te bevorderen. Het is een mogelijkheid om elkaar te leren kennen en dit geeft op een later moment aanleiding voor contact op straat. Daarnaast geven buurtgenoten aan dat ze het prettig vinden om te weten wie de bewoners van de woonvorm zijn.

Wanneer mensen met een verstandelijke beperking graag het burencontact zouden willen intensiveren, blijken vanuit het burenperspectief meerdere belemmeringen een rol te spelen. Er is niet of nauwelijks sprake van uitwisseling van hulp tussen buren met en zonder een verstandelijke beperking en ook als het gaat om buurtactiviteiten, nemen de mensen met een verstandelijke beperking hier maar weinig aan deel. Belemmeringen die buren ervaren, hebben zowel betrekking op het (gepercipieerde) gedrag van mensen met een verstandelijke beperking als op de ideeën die buurtgenoten hebben over de woonvorm waar de mensen met een verstandelijke beperking wonen.

Buurtbewoners geven aan bang te zijn voor claimend gedrag van mensen met een verstandelijke beperking. Ze vrezen een inbreuk op hun privacy. Net als in relatie met andere buren willen zij niet het gevoel hebben verplicht te worden tot structureel contact. Ook hebben sommige buurtbewoners het idee dat de bewoners van de woonvormen niet in staat zijn een praatje te maken. Deze assumpties en in sommige gevallen ervaringen werken belemmerend voor het aangaan van verder contact. Daarnaast vormt de institutionele context een belemmering voor buren om verder contact met woonvormbewoners aan te gaan. Buren ervaren de woonvormen vaak als een gesloten eenheid en voelen zich niet verbonden met de bewoners. Het voorbijlopen in groepen, de constante aanwezigheid van begeleiders en de fysieke vormgeving van de woonvormen ervaren zij als niet erg uitnodigend voor het aangaan van contact. Buurtgenoten waarderen een open houding van begeleiders bijvoorbeeld in de vorm van een kennismakingsbijeenkomst.

De genoemde belemmeringen betekenen niet dat buren onwelwillend staan tegenover contact met mensen met een verstandelijke beperking. Er zijn zeker buurtgenoten die open staan voor contact met bewoners van de woonvormen, mits dit niet structureel is en is afgestemd op hun eigen interesses. Buren willen graag benaderd worden als buurman of buurvrouw en niet als potentiële vrijwilliger. Daarnaast is niet iedere buur en buurt hetzelfde, en de behoeften verschillen, zowel op buurt- als op individueel niveau. Rekening houdend met deze verschillen zijn er zeker mogelijkheden voor sociale contacten. Buren die meer gericht zijn op een groet en een praatje, kunnen iets betekenen als het gaat om de (h)erkenning op straat terwijl

buren die ook waarde hechten aan relaties met andere buren – ofwel gebaseerd op individuele relaties ofwel op gemeenschapszin –mogelijkheden bieden voor individueel contact gebaseerd op gezamenlijke interesses of deelname aan algemene buurtactiviteiten.

Professionele rolidentiteit van begeleiders

Het bevorderen van sociale inclusie in de buurt vraagt om ondersteuning van begeleiders aan bewoners met een verstandelijke beperking. De resultaten van dit onderzoek laten zien dat er reflectie nodig is op deze ondersteuning. Van oudsher bekleden begeleiders een meer zorgende rol waarin zij geneigd zijn bewoners te beschermen. Uit de groepsinterviews bleek dat begeleiders worstelen met vragen als het gaat om het stimuleren van sociale inclusie. Zij zijn bang voor een negatieve invloed van buurtbewoners, bijvoorbeeld als het gaat om alcoholmisbruik. Ook vragen zij zich af of buurtbewoners wel iets willen of kunnen betekenen voor bewoners. Aan de andere kant is de buurt niet standaard onderwerp van gesprek met bewoners. Hierdoor hebben begeleiders niet altijd een beeld bij wat “hun” bewoners willen en kunnen met sociale contacten in de buurt. Begeleiders steunen de gedachte om te werken aan sociale inclusie, maar er is in de meeste gevallen nog weinig sprake van. Bovenstaande resultaten maken een kloof zichtbaar: Aan de ene kant vraagt sociale inclusie van begeleiders om mensen met een verstandelijke beperking te ondersteunen in hun deelname aan de samenleving. Aan de andere kant is de professionele rolidentiteit van begeleiders sterk gericht op een zorgende, beschermende rol.

Rol van de organisatie

Begeleiders lijken moeite te hebben met het vinden van de juiste balans tussen enerzijds het beschermen van bewoners tegen risico's en anderzijds het blootstellen van bewoners aan de mogelijkheden die de buurt hen biedt. Dit vraagt dan ook adequate ondersteuning vanuit de betrokken zorgorganisaties. De begeleiders in onze studie voelen zich beperkt gefaciliteerd. Zij ervaren weinig tijd om te werken aan inclusie en er is geen training of afgestemde begeleiding beschikbaar. Ons onderzoek laat zien dat het van belang is dat organisaties nadenken over waar ze naar toe willen met sociale inclusie en hoe zij medewerkers hierin kunnen ondersteunen.

Buurtgenoten en begeleiders noemden de fysieke vormgeving van de woonvormen belemmerend in het sociaal contact tussen bewoners van de woonvormen en buurtgenoten (zie ook Van Alphen, Dijker, Van den Borne, & Curfs, 2009). De laatste groep ervaart de woonvormen in veel gevallen als niet erg uitnodigend; soms wordt er zelfs gesproken van ‘een fort’. Organisaties en begeleiders hebben de taak om na te denken over hoe ze bestaande woonvormen aantrekkelijker kunnen maken en uitnodigend voor buren. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het creëren van een buitenruimte zonder een hoge heg of het zorgen voor (onbedekte) ramen waardoor bewoners kunnen zwaaien naar buren. De betrokkenheid van buren kan worden vergroot door ze mee te nemen in dit proces, ook wanneer het bijvoorbeeld gaat over het realiseren van een nieuwe woonvorm in de buurt. Dit kan ervoor zorgen dat iedereen in de buurt zich meer betrokken voelt bij de bewoners van de woonvormen.

Tot slot blijkt uit dit onderzoek dat de kleine informele contacten en activiteiten erg waardevol zijn voor mensen met een verstandelijke beperking (zie ook Bredewold, Tonkens, & Trappenburg, 2016; Wiesel, Bigby, & Carling-Jenkins, 2013). Kleine doelen lijken ook het meest haalbaar vanuit het perspectief van buurtgenoten en begeleiders. Daarnaast vraagt sociale inclusie blijvende structurele aandacht. Het proces van sociale inclusie gaat niet over één nacht ijs. Samenhangend met de worsteling van begeleiders, de dynamiek van de buurtcontext en de ontwikkeling in de samenleving zou sociale inclusie in de buurt een terugkomend agendapunt moeten zijn bij de organisaties in de gehandicaptenzorg en in breder verband ook bij beleidsmakers en politici. Het samenspel tussen de verschillende betrokkenen is hierbij van groot belang.

Referenties

- Bredewold, F., Tonkens, E., & Trappenburg, M. (2016). Solidarity and reciprocity between people with and without disabilities. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 26*, 534-550.
- Cobigo, V., Ouellette-Kuntz, H., Lysaght, R., & Martin, L. (2012). Shifting our conceptualization of social inclusion. *Stigma Research and Action, 2*, 75-84.
- Cummins, R. A., & Lau, A. L. D. (2003). Community integration or community exposure? A review and discussion in relation to people with an intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 16*, 145-157.
- Meininger, H. P. (2013). Inclusion as heterotopia: Spaces of encounter between people with and without intellectual disability. *Journal of Social Inclusion, 4*(1), 24-44.
- Overmars-Marx, T. (2011). Meedoen en erbij horen in je eigen wijk: wat is er nodig? Een verkenning naar bevorderende en belemmerende factoren. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen, 37*, 244-259.
- Pretty, G., Rapley, M., & Bramston, P. (2002). Neighbourhood and community experience and the quality of life of rural adolescents with and without an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 27*, 106-116.
- Scheidt, R. J., & Norris-Baker, C. (2003). The general ecological model revisited: Evolution, current status, and continuing challenge. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics, 23*, 34-58.
- Van Alphen, L. M., Dijkster, A. J. M., Van den Borne, B. H. W., & Curfs, L. M. G. (2009). The significance of neighbours: Views and experiences of people with intellectual disability on neighbouring. *Journal of Intellectual Disability Research, 53*, 745-757.
- Verdonschot, M. M. L., De Witte, L. P., Reichrath, E., Buntinx, W. H. E., & Curfs, L. M. G. (2009). Community participation of people with an intellectual disability: A review of empirical findings. *Journal of Intellectual Disability Research, 53*, 303-318.
- Wang, C. C., & Burris, M. (1994). Empowerment through photovoice: Portraits of participation. *Health Education Quarterly, 21*, 171-186.
- Wang, C. C., & Burris, M. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health Education & Behavior, 24*, 369-387.
- Wiesel, I., Bigby, C., & Carling-Jenkins, R. (2013). 'Do you think I'm stupid?' Urban encounters between people with and without intellectual disability. *Urban Studies, 9*, 1-16.
- Wolfensberger, W. (1983). Social role valorization: A proposed new term for the principle of normalization. *Mental Retardation, 21*, 234-239.